

64. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін. – Х.: Фоліо, 2004. – 750 с.
65. Хмылев Л. Н. К вопросу о соотношению методологии истории и практики исторического исследования // Вопросы методологии истории, историографии и источниковедения. – Томск: Изд-во ТГУ, 1987. – С. 121-123.
66. Хут Р. Изучение нового времени и новистика // Научные ведомости. Сер. История. Политология. Экономика. Информатика. – 2010. – № 1. Выпуск 13. – С. 31-37.
67. Шкуринов П. С. Позитивизм в России XIX века. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1980. – 416 с.
68. Щепкин Е. Н. Вопросы методологии истории. – Одесса: «Экономическая» типография, 1905. – 44 с.

РЕЗЮМЕ

ПРОБЛЕМА ПРЕДМЕТА ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ В ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЯХ ИСТОРИКОВ-НОВИСТОВ УКРАИНЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX – НАЧАЛА XX ст.

Исак Ю. И. (Ужгород)

Целью настоящей работы есть выяснение особенностей теоретико-методологических взглядов историков-новистов Украины второй половины XIX – начала XX вв. Подчеркивается синтетический характер их подходов к рассмотрению предмета исторической науки.

Ключевые слова: историография; новая история, методология истории, научная школа.

SUMMARY

A PROBLEM OF THE SUBJECT OF HISTORICAL SCIENCE IN THE THEORETICAL CONSTRUCTIONS OF UKRAINIAN «MODERN»-HISTORIANS' IN THE SECOND HALF OF OF THE SECOND HALF 19th – EARLY 20th CENTURIES

Y. Isak (Uzhhorod)

The article is devoted to Ukrainian «modern»-historians' activities, the methodology of those studies in Ukraine in the second half of the second half 19th – early 20th centuries. Those contribution to the development of Ukrainian methodological studies and its integration with international academic life is stressed and analyzed within the context of Ukrainian history of the second half 19th – early 20th centuries.

Key words: historiography; modern history, methodology of history, scientific school.

УДК 930(439):28(477.87)

СХИЗМАТИЧНИЙ РУХ НА ЗАКАРПАТТІ В УГОРСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ XX – XXI ст.

Тутушка А. М. (Будапешт)

В статті робиться аналіз поглядів угорських істориків стосовно схизматичного руху на Закарпатті. Впродовж XX ст. було написано чимало праць про релігійні рухи русинів, не вгамовуються дискусії і донині. Автор дійшов висновку, що в угорській історичній науці переважала думка про те, що на розгортання схизматичного руху русинів початку XX ст. великий вплив мала панславістська пропаганда.
Ключові слова: рух схизматів, мадяризація, панславізм, пропаганда, еміграція, греко-католицька церква.

Важливим моментом історії русинського народу у XX ст. є рух схизми, тобто перехід (повернення) із греко-католицької віри до православ'я. Витоки руху слід шукати в Мараморському комітаті. Бажання повернутися до православ'я спочатку проявили румуни, згодом рух поширився на райони заселені русинами (руси-нами). Поряд із протестами в бік греко-католицької церкви лунали і негативні висловлювання проти угорських панівних кіл.

Із початку XX ст. в угорській історіографії низка праць присвячується закарпатському руху схизми. Метою запропонованої розвідки є показати і проаналізувати позиції угорських істориків стосовно цього руху.

Так, у праці «Про угорських руських (рутенів)» Орест Сабо окремих розділ присвячує руху схизматів. Причини виводить із мадяризації та вкрай поганих умов життя [12, с. 239]. Він характеризує побут русинів, зокрема вирізняє наступні особливості:

- русинський народ не має землі;
- присутність чужих чиновників, які не розуміли народ і своєю діяльністю «вигнали» його до Америки і Росії;
- насильна мадяризація зробила селян дикими.

Орест Сабо негативно відгукувався про національну політику угорських урядів. Він виділив дві форми поширення руху [12, с. 240]. Перша, коли емігранти, повернувшись на батьківщину, переконують земляків у позитивності православ'я – не треба платити ані за службу священику, ані за роботу вчителя. Друга форма, чи метод – агітація. Росіяни вибирають агітаторів не поміж себе, а у селах визначають для цього відповідних, «зручних» осіб. Агітатори проводять, у певному розумінні, підлогу роботу бо не встановлюють прямих зв'язків із Росією. Таким чином, важко прослідкувати за ними. Засобами агітації були – київські молитовники і російські листівки. Русини не запрошували російських священиків. «Декілька інтелігентних, русинських селян пішли в російські монастирі, прийняли православ'я, засвоїли догми православної церкви, висвятилися, повернувшись додому очолили рух» [1, с. 11], – читаємо у брошурі Віктора Араді.

Аладар Романець, греко-католицький священик і речник асимілювання інтелігенції, у виданій 1913 р. праці вбачає витоки схизми у тому, що декількома роками раніше російський Священний Синод проголосив, що з метою поширення ідей панславізму та схизми серед сусідніх слов'янських народів треба завоювати нові території [11, с. 1]. За Романцем, православна пропаганда першим пунктом визначила завоювання угорських русинів. Греко-католицький священик дотримується думки, що рух, поширений у середовищі закарпатських русинів, не є релігійним, ані національним. Скоріше він має політичне забарвлення. Переконаний він і у тому, що зупинити схизму можна шляхом втручання держави. При цьому Романець зауважує, що березька схизма мала більше значення, ніж марамороська. Підтвердженням цього вбачає вищу, розвиненішу «релігійність берегівчан».

Трансільванський соціолог початку ХХ ст. Віктор Араді також звертався до проблеми схизми і вважав, що рух має столітні передумови. У праці про рух схизми наводить причини, через які русини відмежувалися від греко-католицької віри, зокрема священиків [2, с. 7]:

- прихильність до ортодоксальної віри. Відомо, що православна церква суттєвий наголос ставить на показовість. Помпезні літургії завожують простий закарпатський русинський народ;

- слід пам'ятати про кріпосництво. Бо ж у часи кріпацтва ортодоксальний священик жив разом із своїми вірниками на кріпосних наділах,

був вірним товаришем народу в усіх бідах і нещастях. На противагу цьому греко-католицький священик живе на церковних наділах і за всі послуги просить плату.

Араді приходить до висновку, що між русинським духовенством і вірниками існує велика прірва, яка далі зростає через поведінку священиків і постійні наміри до переходу з боку народу. Він вважає, що рух схизми започаткували не Бобринські, а поведінка угорського русинського духовництва. Визнає панславістські прагнення, однак не це є, на його думку, визначальним.

На сторінках суспільно-наукового журналу «Двадцять століття» («Huszadik Század») з'явилося чимало досліджень, які торкаються русинської схизми. Так, Йозеф Редеї у дослідженні «Масові релігійні рухи рутенів» вважає, що в тилу руху схизми русинів криються гострі проблеми Угорщини початку ХХ ст. Стосовно релігійного життя простого карпатсько-українського народу Ужгородська унія не принесла зміни, надалі збереглися старі обряди і звичаї. За Редеї, саме через це унія не зачепила свідомості народу і широкі маси русинів на рубежі двох століть жили у переконанні про приналежність до східної церкви. Греко-католицькі священики не мали належну поведінку, щоб привернути народ до греко-католицької віри. Найбільш суттєвою причиною руху схизми була поведінка духовенства. Наджупан Березької жупи в одній із доповідних записок однозначно висловився – головною причиною переходу у Великих Лучках є тамтешній священик, який не підтримує жодних духовних контактів із вірниками [10, с. 470].

Редеї припускає, що російська релігійна пропаганда розпочалася через релігійне переслідування русинів. Звістка про релігійні переслідування угорських русинів через емігрантів дійшла навіть до Америки. Російська преса звинувачувала угорський уряд у тому, що недопускають поширення православної віри серед угорських русинів, а «перехрещенців» переслідують і ув'язнюють. Редеї вважає, що Бобринський та кероване ним Галицько-Руське об'єднання мали політичні цілі. Бобринський був не тільки релігійним агітатором, але й націоналістом. Редеї пише у своїх працях, що релігійне переслідування організоване адміністрацією і греко-католицьким кліром, створило можливість для російської релігійної пропаганди. Рух схизматів називає «болочим епізодом трагедії угорської демократії» [10, с. 474]. Пропонує введення в Марамороському і Березькому комітатах закону про вільне віросповідання, і тоді стане ясно хто є «рутенном – зрадником вітчизни».

Калман Рац русинів називає найменш вибагливою національністю Угорщини. Втім зазначає, що це є вірний народ, який жодного разу не зраджував угорській державі. Схизматами

називає тих, на кого хоч і у найменшій мірі, але вплинула російська агітація. Ці люди не мають народну самостійність [9, с. 279]. Метою російського уряду, на думку Калмана Раца, є через релігію підготувати ґрунт для русинського народного руху, яким, у свою чергу, хочуть досягти політичного від'єднання від Угорщини. Греко-католицька церква занедбала інтереси русинських вірників, – читаємо в «Історії панславизму» Калмана Раца. Як підсумок автор констатує, що схизматичні наміри де-не-де мали результати, але залишилися у релігійних межах, не переросли у народний рух [9, с. 284]. Дослідник вважає, що тверезість розуму русинів і крах Російської імперії недопустили перехід схизми у політичний рух. Російсько-русинські релігійні контакти підсилювало щорічне паломництво до Києва. У ході таких паломництв до середовища русинів проникали православні агітатори. Вони звертали увагу русинських вірників на спорідненість двох релігій і роз'яснювали, що під владою царя вони жили б краще і вільно сповідували б віру [9, с.280]. У сфері віри русини схилялися до співпраці, однак про територіальне від'єднання мова не йшла. Господарські інтереси русинів, багатовікове співжиття із угорцями на чуттєво-моральному та, навіть, етнічному рівні тісно прив'язували їх до Угорщини. У 1880-х рр. розпочалася масштабна російська агітація серед русинів. Російські православні в Чернівцях створили центр пропаганди. Саме звідси виходить рух схизми. На чолі центру пропаганди стояли троє братів Геровських, які мали тісні контакти із Бобринським, а він, у свою чергу, був «радником» керівників Російського Священного Синоду. Бобринський також був головою, заснованого у Санкт-Петербурзі, Русько-Галицького об'єднання. Саме це об'єднання керувало чернівецьким центром [9, с. 280]. На думку Ратца, Бобринський турбувався про угорських русинів через те, що сподівався на їх релігійне та територіальне об'єднання із «російськими братами». Чернівецький центр у своїй пропаганді орієнтувався на нижчі прошарки русинів. Російська пропаганда із особливою інтенсивністю працювала у середовищі русинів-емігрантів в Америці. Їх діяльність була плідніша, бо американськими русинами довгий час ніхто не піклувався. Угорський уряд недооцінив силу російської пропаганди, байдуже спостерігав за нею. А в 1890-х роках навіть раділи тому як намагається російське православ'я відірвати частину вірників від католицької церкви [9, с. 281]. Ігнорування дійшло до такої міри, що російські агенти угорською поштою безперешкодно могли відправляти доноси із Рутенії своїм замовникам. Широкі маси русинського народу агітація не зачепила, вони залишилися вірними угорській державній ідеї [9, с.282].

У 1957 р. Йозеф Перені в праці «Из истории закарпатских украинцев (1849–1914)» наголошує, що основними проблемами, які викликали рух схизми, були, з одного боку, великі побори греко-католицьких священників, з іншого – невирішене земельне питання [13, с. 95.]. Вважав, що угорський уряд перебільшив силу панславистської пропаганди. Релігійний характер руху автор пов'язував із пам'яттю про середньовічні селянські рухи.

Шандор Бонкало рух називає політичним. Безсумнівним для нього є те, що на рух схизматів мала вплив панславистська пропаганда Америки і Росії [3, с. 114].

Багатотомна «Історія Угорщини» рух схизми згадує як національний рух карпато-українського народу, що проявився у релігійних межах. Далше читаємо, що «карпато-українських селянських синів в російських монастирях висвячували у священників-місіонерів». Витоки руху автори шукали у соціальних процесах. Російській пропаганді надавали другорядного значення. На їхню думку, на розгортання руху впливала поведінка тутешнього греко-католицького духовенства та діяльність емігрантів, які повернулися із Америки [7, с. 1045].

Марія Маєр згадує схизму як важливий момент історії русинського народу початку ХХ ст. Основна мета руху: через перехрещення звільнитися від важкого матеріального тягара греко-католицької церкви [8, с. 111]. Звертає увагу дослідниця і на те, що селянство без жодного суспільного союзу вирішує свої проблеми [8, с. 106]. Відомо, що у ці часи русинське суспільство складалося з селянства та вузького кола інтелігенції (духовенства). На думку Маєр, закарпатська селянська схизма не мала організованого, свідомого, політичного характеру. Втім, не заперечує політичної тенденції панславистської пропаганди. Нарівні із протестом у бік греко-католицької церкви постійним мотивом є невдоволення поведінкою угорських панівних кіл [8, с. 111].

За Маєр пропаганда проникала до закарпатського народу двома шляхами:

1. Із Буковини.
2. З Америки через емігрантів, що повернулися.

У середовищі русинської інтелігенції Марія Маєр виділяє два напрямки: мадяризоване та національне крило. Останні захищали русинські національні риси. Жодний із цих напрямів не підтримував рух схизми, протиставляв себе руху. У монографії Маєр описує ті матеріали пропаганди, які підсилювали і прискорювали темпи руху. Перераховує наступні праці: брошура під заголовком «Де шукати правду», що вийшла в Нью Йорку, а також брошуру російською мовою «Братський привіт карпато-російським братам і сестрам, які живуть в Карпатських горах та в Америці», автор її Саріч Михай [8, с. 112].

Сама греко-католицька церква рух називала політичним. Однак, були й такі церковні особи, які звинувачували греко-католицьку церкву у поширенні схизми. Такої думки був Антал Пал, мукачівський єпископ, який перейшов у православ'я. У пасторському листі він писав: «поширення руху схизми у значній мірі викликала поведінка священників та їх попередників, їхні зловживання» [1, с. 7].

Визнаний угорський дослідник історії Закарпаття д-р. Й. Ботлік вважає згаданий рух селянським. У виданій 1997 р. монографії «Під тройним хрестом» визначає суть руху: повернення від греко-католицької віри до православ'я і одночасне звільнення від важких матеріальних тягарів. Й. Ботлік вважає, що для розгортання руху російської пропаганди була б недостатньою. Більшу роль відіграли розповіді і досвід повернутих із Америки русинів [4, с. 135]. Для розуміння соціальних витоків руху автор монографії аналізує соціальну структуру русинського народу, його культурно-освітні умови наприкінці XIX – на початку XX ст.

У новій книзі Й. Ботліка читаємо, що «православні настрої, огорнуті у панславистський плащ, спрямовані були насамперед проти греко-католиків, яких ортодокси вважали проугорськими» [5, с. 152].

2007 р. побачили світ монографії Андрі Гонц «Рутенський рух схизми на початку XX ст.» Автор опирається на документи Угорського Державного архіву та Державного Архіву Закарпатської області. Вона підтримує думку Ботліка

стосовно того, що у період дуалізму русини були найвідсталішою національністю Угорщини. Серед приводів поширення руху називає:

1. Релігійний мотив (залишали церкву і віру);
2. Соціально-економічні умови (хотіли дешево церкву);
3. Політичні мотиви (панславизм).

Автор наголошує, що схизмати вибирали іншу конфесію не за симпатією, а за економічною вигодою [6, с. 7]. Переходи почалися через соціальні невдоволення і через зовнішні втручання набули політичного забарвлення. Вони не керувалися жодними політичними намірами, адже панславистська ідея була для них невідомою, переважна їх більшість не вміла читати. Соціальний рух у релігійній оболонці став у нагоді уряду для жорстоких дій і впливу на Ватикан. Римська Курія мала б належно оцінити кроки на захист католицької віри. Це очікування може пояснити дії стосовно справжніх схизматів, але не те чим мотивувався угорський уряд при організації Марамороського суду. Про те, що русини не керувалися політичною ціллю свідчить той факт, що в окремих селах переходили не у православ'я, а в суботники, не мали жодних контактів із Росією. Населення просто хотіло звільнитися від важкого матеріального тягара, а не змінювати вітчизну [6, с. 96].

Отже, автори проаналізованих у даному дослідженні праць пов'язують рух схизми із панславистською пропагандою. Стосовно характеру руху притримуються різних, часто діаметрально протилежних думок.

1. Aradi Victor. Magyar kultúrképek (Ruthén nyomorúságok.-Az avasi csodabarát (A hajdudorogi püspökség-A havasok királya). – Bp., 1913.-31 old.
2. Aradi Victor. A rutén skizmapör. – Bp.: Nemzetiségi aktualitások könyvtára, 1914.- 80 old.
3. Bonkáló Sándor. A rutének. - Bp.: Franklin Társulat Kiadása. 1940 – 184 old.
4. Botlik József. Hármaskereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997). – Bp.: Hatodik Síp Alapítvány, Új Mandátum kiadó, 1997. – 335 old.
5. Botlik József. Görög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914-1976. – Bp.: Atlantis Kft, 2010.-144 old.
6. Gönci Andrea. Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején. – Ungvár-Beregszász, 2007. – 140 old.
7. Magyarország története 1890-1918. / Főszerk. Hanák Péter. – Bp.: Akadémia Kiadó, 1978. – 1422 old.
8. Mayer Mária. Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910. Bp.: Akadémia Kiadó, 1977. – 255 old.
9. Rátz Kálmán. A pánszlávizmus története. – Bp.: Athenaeum Kiadása, 1941. – 415 old.
10. Rédei József. A rutének vallásos tömegmozgalmai // Huszadik Század, 1914.– 463 - 476 old.
11. Romanecz Aladár. A pánszláv skizma Bereg felvidéken. - Bilke, 1913. – 25 old.
12. Szabó Oreszt. A magyar oroszokról (rutének).- Bp., 1913. – 300 old.
13. Перені Й. Из истории закарпатских украинцев (1848-1914). – Bp.: Akadémia Kiadó, 1957. – 156 с.

РЕЗЮМЕ

СХИЗМАТИЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ НА ЗАКАРПАТЬЕ В ВЕНГЕРСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ XX – XXI в.

Тутушка А.М. (Будапешт)

В статье анализируются взгляды венгерских историков относительно схизматического движения на Закарпатье. На протяжении XX века написано много работ о религиозном движении русинов, дискуссии проходят и сегодня. Автор статьи приходит к выводу, что в венгерской исторической науке преобла-

дал взгляд на то, что развертывание схизматического движения русинов в начале XX века большое значение имела панславистская пропаганда.

Ключевые слова: схизматическое движение, венгеризация, панславизм, пропаганда, эмиграция, Греко-Католическая церковь.

SUMMARY

TRANSCARPATHIAN SCHISM MOVEMENT IN THE HUNGARIAN HISTORIOGRAPHY OF 20 – 21 CENTURY

A. Tutushka (Budapest)

In this article we present the Hungarian historians' opinions related to the Transcarpathian schism movement. During the 20. century several work has dealt with the religious movement of Transcarpathia, and the discourses last today. The author made the following conclusion: according to the Hungarian historiography the pan-slavic propaganda had a big effect on development of schism movement.

Keywords: schism movement, magyarization, pan-slavism, propaganda, emigration, Greek Catholic Church.

УДК 32(477)(09) М.Грушевський

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Галда П. П., Давиденко М. М. (Ужгород)

Стаття присвячена ролі Михайла Грушевського в українській історіографії та політичній думці, характеристиці його внеску у розробку проблем української державності. Досліджено особливості історико-політичних поглядів та історіософію вченого, його роль у створенні правдивої і цілісної концепції українського історичного процесу та розмежуванні історії українського і російського народів. Наголошується, що чимало ідей і концепцій науковця і державного діяча співзвучні сьогоденню і не втратили своєї актуальності на сучасному етапі державотворення.

Ключові слова: народницький напрям, народоправство, федералізм, схема історії України, український етнічний тип.

1. Український народ як окрема етнокультурна спільнота та ідея народоправства в теоретичній спадщині вченого

В українській політичній та історичній думці в другій половині XIX – на початку XX ст. домінував народницький напрям. Він характеризувався тим, що його представники вважали найвищим критерієм історичної оцінки народний добробут і народоправство, досліджували історію українського народу як окремої культурно-етнічної одиниці, його ідеалів, прагнень, його боротьби, здобутків і втрат, ідею можливих федерацій його з іншими народами, питання демократичних традицій в Україні. Вчені-народники перебували під враженням бездержавної історії українського народу, вважаючи, що ця обставина не зменшує його право на власний історичний розвиток. Основоположниками народницької течії були М. Костомаров і В. Антонович. З часом народницький напрям пройшов певну еволюцію, звільнився від надмірного ідеологізму і романтизму і все більше схилився до реалізму та об'єктивно-емпіричних методів дослідження. В пореволюційний період народництво значно ослабло і, на думку деяких сучасних дослідників [20, с. 252], по суті виродилося в радянську

політичну думку, яка почала формуватися вже в 20-ті роки.

Ідеологія народників (М. Грушевський до його повернення в Україну, Р. Лещенко, С. Шелухін) відрізняється від поглядів народників XIX – початку XX століття, перш за все більшим інтересом до історії української державності, форм українського державного будівництва.

Особливо важливе місце в українській науці і політиці наприкінці XIX – на початку XX ст. посідав М. Грушевський. Своєю десяти томною „Історією України-Руси”, п'ятитомною „Історією української літератури” й іншими науковими працями, число яких сягає 2 тисячі, Грушевський впливав на формування фундаменту під національне Відродження. Тим-то утворена в березні, у висліді революції 1917 року, Центральна Рада поклікала Грушевського на свого голову.

Варто зазначити, що незважаючи на те, що суспільно-політичні погляди вченого мають велике наукове і політичне значення, вони ще не піддавалися системному аналізу. В даній статті ми розглянемо лише деякі основні оцінки Гру-